

ORTADOĞU'NUN ÇATIŞMACI STRATEJİK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Yusuf ÇINAR*

Serdar ÇUKUR**

Öz

Ortadoğu bölgesi, tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu özelliği ile Ortadoğu bölgesi, medeniyetlerin beşiği olarak tanımlanmaktadır. Ortadoğu bölgesinde farklı medeniyetlerin bulunması bölgede bilim, sanat, edebiyat, tarihi eserler gibi pek çok alanda önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Ancak Ortadoğu bölgesi, son bir asırlık süre içerisinde savaşların, çatışmaların ve iç çekişmelerin yoğun olarak yaşandığı bir bölge olarak hatırlanmaktadır. Bu temelde, çalışma, Ortadoğu bölgesinde bir kültür olmaya doğru ilerleyen çatışmanın kaynağını sorgulamak amacı üzerine inşa edilmiş ve öncelikle Ortadoğu bölgesinin tarihsel çatışma geçmişi ele alınmıştır. Yorumsamacı yaklaşımın benimsendiği çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, kültür kavramına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise çatışma ve stratejik kültür kavramı ilişkisi ele alınmış ve bu bağlamda Ortadoğu'da yaşanan çatışmaların nedenleri açıklanmıştır. Son bölümde ise Ortadoğu'da yaşanan çatışmalardan yola çıkılarak mezhep tartışmaları, Arap Baharı ve sonrası gelişmeler ve de bölgedeki terör örgütlerinin eylemleri üzerinden örnekler verilerek bölgedeki çatışmaların ortak sebepleri ve özellikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Kültür, Ortadoğu, Arap Baharı, Terör Örgütleri.

SOME DETERMINATIONS ON THE CONFLICTIVE STRATEGIC CULTURE OF THE MIDDLE EAST

Abstract

Middle East Region has hosted many civilizations throughout history. With this feature, the Middle East Region is defined as the cradle of civilizations. The presence of different civilizations in the Middle East Region has contributed to the emergence of important developments in many fields such as science, art, literature, and

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ycinar@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8617-0267>.

** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, serdarcukur5@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1394-0934>.

historical artifacts in the region. However, the Middle East Region is remembered as a region where wars, conflicts, and internal strife have been experienced intensely in the last century. On this basis, this study was built on the purpose of questioning the source of the conflict that is progressing to become a culture in the Middle East Region. Before making this questioning, the conflict history of the Middle East Region was discussed in this study. This study has emerged with an interpretive approach and consists of three parts: In the first part, evaluations on the concept of culture was revealed. In the second part, the relationship between conflict and the concept of strategic culture was discussed. In this context, explanations have been made on the reasons for the conflicts in the Middle East. In the last part, the common causes and characteristics of the conflicts in the region were revealed by giving examples based on the conflicts in the Middle East, sectarian debates, the developments in The Arab Spring and its aftermath, and the actions of terrorist organizations in the region.

Keywords: Conflict, Culture, Middle East, Arab Spring, Terrorist Organizations.

Giriş

Ortadoğu bölgesine ilişkin tanımların, dar anlam ve geniş anlam olarak iki şekilde tarif edildiği görülmektedir. Bu temelde dar anlamda Ortadoğu denilince, yaygın olarak kullanılan, Mısır, Türkiye, İran gibi devletlerin yer aldığı, Umman Körfezi, Aden Körfezi ve Yemen bölgesinin dâhil edildiği bölge ifade edilmektedir. Buna karşılık, geniş anlamda Ortadoğu tanımı ise batısında Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak, doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca, İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dâhil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in içinde bulunduğu bölgeden bahsedilmektedir (Arı, 2012:21).

Ortadoğu'ya dair yapılan bu coğrafi tanımlamaların haricinde kimilerine göre burası, sahip olduğu yeraltı kaynakları bakımından zenginliğin merkezidir ya da bu zenginlik içerisinde fakir yaşamının görüntüsüdür. Kimilerine göre ise Ortadoğu, insanlığın veya medeniyetin kalbi olarak tanımlanmaktadır. Ortadoğu'yu bazıları Hristiyan, bazıları Yahudi ve bazıları da Müslüman olarak açıklar. Kimilerine göre Ortadoğu barışın simgesi olarak görülürken, kimilerine göre burası, bitmeyen savaşların veya çatışmaların yaşandığı bir sahadır. Yani Ortadoğu dost ve düşmanın aynı bölgede yaşadığı yerdir. Bu temelde Ortadoğu, bazıları tarafından cennet bazıları tarafından ise cehennem olarak adlandırılmaktadır (Ali ve Camp, 2004:47). Özetle Ortadoğu

bir madalyona benzer. Nitekim Ortadoğu'ya nasıl bakarsanız öyle görürsünüz (Kepsutlu, 2016:25).

Bu çalışmanın temel amacı, Ortadoğu bölgesinde bir kültür olmaya doğru ilerleyen çatışma kaynağını sorgulamaktır. Araştırmanın temel sorusu Ortadoğu'nun çatışmacı stratejik kültürünün özelliklerinin neler olduğu hususudur. Çalışmanın temel argümanı ise Ortadoğu'nun çatışmacı kültürünün sıklıkla “yafta” olarak ele alınmasının doğru bir bakış açısı olmadığıdır. Bu bağlamda Ortadoğu'nun çatışmacı stratejik kültürünü destekleyen aşiret yapısının, ikili ilişkilerde güven problemi ve hiyerarşi gibi özellikleri mevcuttur. Bu temelde çalışma üç bölüme ayrılmıştır: Birinci bölümde, kültür kavramına ilişkin değerlendirmelere yer verilecektir. İkinci bölümde ise çatışma ve stratejik kültür kavramına dair değerlendirmelerden sonra Ortadoğu'da yaşanan çatışmaların nedenleri üzerine açıklamalar yapılacaktır. Son bölümde ise Ortadoğu'da yaşanan çatışmalardan yola çıkılarak mezhep tartışmaları, Arap Baharı ve sonrası gelişmeler ve de bölgedeki terör örgütlerinin eylemleri üzerinden örnekler verilerek bölgedeki çatışmalar üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Kültür Kavramına İlişkin Tanımlamalar

Fransızca kökenli bir kavram olan kültür terimine ilişkin etimolojik bir inceleme yapıldığında Latince'deki “Cultura” kelimesinden türediği görülmüştür (Aman, 2012:137). Ancak her ne kadar kültür kavramının etimolojik kökeni üzerinden ortaya ortak bir fikir konulmuş olsa da, bu kavramın tanımlanmasına dair ortak bir söylemin olmadığı görülmüştür. Bu sebeple, bu kavrama dair birçok farklı açıklamaların veya tanımlamaların yapıldığı gözlenmiştir. Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından “kültür”:

- i) Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin; ii) bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü; iii) muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi; iv) bireyin kazandığı bilgi; v) tarım ve vi) uygun biyolojik şartlarda bir mikrop türünü üretme.

şeklinde tanımlanmıştır.

Kültür, Voltaire tarafından *insan zekâsının oluşumu, gelişimi ve geliştirilmesi* şeklinde tarif edilmiştir (Çiftçi, 2019:486). Üçüncü kültür tanımı ise M. Mac Ivera tarafından, *ideoloji, din, edebiyat gibi toplumsal yaşamın belirtilerini kapsamakta* ifadesi ile izah edilmiştir (Çelik, 2018:24). Bu tanım

ile Ivera'in toplumdaki bireylerin ortaklaşa olarak sahip oldukları kurumların birbirleriyle oluşturdukları bağlantısal bütünlük kastedilmektedir. Bir başka kültür tanımı ise Edward B. Taylor tarafından, *kişinin, toplumun bir üyesi olarak kazandığı bilgi, inanç, sanat, hukuk, âdet, gelenek, alışkanlık ve yeteneklerin bütünü* ifadesi ile ortaya konulduğu görülmüştür. Beşinci kültür tanımı Ziya Gökalp tarafından, *cemiyetin bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani aralarında bir dayanışma vücuda getiren dini, ahlaki, hukuki, bedii, içtimai, iktisadi ve fenni müesseselerin heyeti mecmuası* olarak tanımlanmıştır (Aman, 2012:137). Bu özelliklerden anlaşılacağı gibi kültür toplumsaldır. Kültür, toplumlardan doğar ve onların özelliklerini taşımaktadır. Altıncı kültür tanımı ise Ralph Linton tarafından, *öğrenilmiş davranışlar ve bu davranışların sonuçlarından meydana gelmiş bir bileşimdir* vurgusu üzerinden ortaya konulmuştur (Tezcan, t.y). Buradan anlaşılacağı üzere kültür; sadece bir toplumun belli dönemleri içerisinde sınırlı olarak kalmamakta süreklilik arz etmektedir (Kayalar ve Ayter, 2012:50-51). Son olarak, UNESCO tarafından gerçekleştirilen Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi içerisinde yer alan kültür tanımı şöyle yapılmıştır:

Bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgudur (Oğuz, 2011:128).

Başka bir ifade ile kültür evrimleşmektedir. Yani, ihtiyaçlar temelinde yeni fikirlerin doğmasına neden olmaktadır (Ergin, t.y.).

Özetle, farklı tanımlamalar üzerinden izah edilmeye çalışılan kültür kavramının içerisinde din, dil, ahlak, gelenek, görenek, kurallar, normlar, davranış kalıpları gibi sıralanabilen, insanları ve dolayısıyla toplumları etkisi altına alan bir bütünlük mevcuttur. Bu temelde düşünüldüğünde dünyamız içerisinde insanların bir araya gelerek oluşturdukları birçok toplum mevcuttur ve bu toplumlar da farklı kültürel kodlara sahiptir. Bu kültürel kodlar insanlardaki birliktelik vurgusu veya dayanışmayı ortaya çıkardığı gibi ne yazık ki çatışmalara da neden olmaktadır. Sonraki bölümde, “çatışma bir kültür olabilir mi?” sorusuna Ortadoğu bölgesi ele alınarak cevap verilmeye çalışılacaktır.

2. Çatışmanın Kültürle İlişkisinde Ortadoğu

İngilizce’de “conflict” teriminin Türkçe karşılığı “çatışma”dır. Bu kavrama dair literatür çalışmalarına bakıldığında birçok tanımlamanın

yapıldığı görülmüştür. Çatışmanın tanımlarından ilki siyaset bilimciler tarafından, *değer, güç, statü ve kaynaklar üzerinde hak iddia etmek ve ele geçirmek için rakipleri yok etme ya da kabilesel, etnik, dilsel, kültürel, dinsel, sosyo-ekonomik, siyasal vb. sıfatlar yüklenmiş grupların uyuşmaz amaçlar üzerinden birbirleri ile mücadelesi* olarak yapılmıştır (Şahin, 2013:33). Çatışma terimine ilişkin diğer bir tanımlama ise uluslararası hukuk açısından ele alınmıştır: “*Çatışma, taraflar arasında hak ya da çıkarlara ilişkin karşıt istek ya da görüşlerin varlığıdır*”. Bir başka tanım da ise çatışma;

Tarafların potansiyel tutum ve durumlarının bağdaşmaması veya gelecekte de bağdaşmayacağına öngörülmesiyle güç, kaynaklar, çıkar ya da değerler üzerinden avantajlı duruma gelme amacındaki grupların aralarındaki rekabetin giderek artması ayrıca taraflardan en az birinin ilişkilerinin bağdaşmayacak amaçlar üzerinden yürüdüğü inancında olmasıdır (Şahin, 2013:33).

Üçüncü olarak ise çatışma, kişi veya grubun başka bir kişi ya da grubun hedeflerine ulaşmasını engellemek için kasıtlı olarak planlanmış eylem ve davranış şeklinde tanımlanır (Çınar, 2018:23). Çatışma kavramına dair bir başka tanım ise William Wilmot ve Joyce Hocker tarafından yapılmıştır. Çatışma yönetimi teorisyenleri olarak bilinen bu isimlerin çatışma kavramına ilişkin yapmış olduğu tanımlamanın kapsamlı ve başarılı olduğu kabul edilmiştir. W. Wilmot ve J. Hocker'e göre çatışma: “*Kıt kaynaklar ve hedefleri konusunda birbiriyle uyumlu olmayan ya da zıt algılar taşıyan ve hedeflerine ulaşmada karşı tarafın müdahalesi ile karşılaşan fakat birbirine bağımlı (bağımlı) en az iki taraf arasında cereyan eden açık bir mücadeledir.*” Tüm bunların yanında son olarak çatışma kavramının, Lewis Coser tarafından “*Kıt kaynaklar ya da güç, statü ve değerler için iki veya daha fazla kişi (ya da grup) arasındaki mücadele*” üzerinden tanımlandığı görülmüştür (Akyeşilmen, 2012:21-22).

Stratejik kültür kavramı literatürde daha çok belirli bir ülkenin jeopolitik konumu ile siyasal ve toplumsal yapısı tarafından şekillendirilen ve dış politika sorunlarına yaklaşımını ifade eden bir kavram olarak ele alınmaktadır (Özdemir, 2008:16). Gray'e göre stratejik kültür, davranışların şekillendiği ve oluştuğu süreçle birlikte kavramın gelişimi entelektüeller arasında derin çatışmaların neticesinde ortaya çıkmıştır (Gray, 1999:52). Kısaca stratejik kültür, aktörlerin kendi aralarındaki ilişkilerin yapısını algılama ve anlayış şeklidir (Özdemir, 2008:17).

Ortadoğu kültürü dolaylı iletişim tarzını destekleyen yüksek bağlamlı bir kültür olarak tanımlanırken, Batı kültürü doğrudan iletişim tarzını destekleyen düşük bağlamlı bir kültür olarak tanımlanmaktadır. Ortadoğu algılama düzeyi,

yüksek güçlü bir mesafe değerini takip eden çalışanların otorite ve yönetim kararlarına daha saygılı olduğu inancına dayanmaktadır. Dolayısıyla, çalışanların karar alma süreçlerindeki özerklik koşulu asgari düzeydedir (Abi-Raad, 2019:2). Başka bir ifade ile Ortadoğulu yöneticilerin büyük bölümü kısa süreli çıkarılara odaklanırken, Batılı yöneticiler ise daha çok uzun vadeli çıkarılara odaklanmaktadır. The New York Times gazetesi bu sorunu okuyucularına şu şekilde duyurmuştur: “Hindistan Gandhi ve Nehru’yu üretti; Amerika, Jefferson ve Madison’ı besledi; Ortadoğu ise krizlerle boğuşmasına rağmen Yaser Arafat ve Saddam Hüseyin’i destekledi.” Öyle ki The New York Times gazetesi bu sorunun cevabını biraz oryantalist bir bakış açısı ile ahlaki değerlere ve politik liderlerin vizyonuna bağlayarak cevaplamaktadır (Kristof, 2002).

Ortadoğu’da aile-güç ilişkisi Ortadoğu siyasi tarihinin oluşmasında azımsanmayacak derecede etki yapmıştır. Özellikle Arap Yarımadası’nda yaygın olarak hükümetlerin iktidardaki ailenin üyelerini içerdiği gözlemlenebilir. Ortadoğu’da merkezîyetçi ve daha çok otoriter bir sistem özelliği bulunmaktadır. Hatta Ortadoğu’da bulunan Batı kökenli şirketler dahi belli bir süre geçtikten sonra Ortadoğu çatışma yönetme kültürüne uyum sağlamakta ve otoriter eğilimleri arttırmaktadır. Ortadoğu’da çalışanlar hiyerarşiye sadık kalmakla birlikte bu ilişki ağı içerisinde eleştirmek diye bir kavramsal çerçeve bulunmamaktadır (Abi-Raad, 2019:6). Ortadoğu’daki paternalist yapı, otoriteyi tanımlamada çoğu zaman "baba" isminin kullanılmasına neden olmaktadır. Ortadoğu çatışma kültürü adem-i merkezîyetçiliği kendi kültürüne ters bir strateji olarak görmektedir. Bununla birlikte Ortadoğu ülkelerinde halk ile hükümetler arasında güven sorununun devam ettiği söylenebilir. Örneğin Ürdün Silahlı Kuvvetlerine duyulan güven, 2010 yılında %90 iken 2016 yılına kadar %97,7’ye yükselmiştir. Buna karşılık, hükümete duyulan güven, aynı dönemde yirmi puan düşerek %53,3’e inmiştir. Anket gerçekleştirildiğinden beri, Haziran 2018’deki kemer sıkma karşıtı protestolar hızla büyümüş ve Başbakan Hani el-Mulki hükümet için yerel desteğin azalmasının neticesinde istifa etmek zorunda kalmıştır. Burada ilginç olan nokta ise Ürdün halkının otoriter yapıya, yani askerlere daha çok güvenmesine rağmen sivil yapının halka ihanet ettiği görüşünün ortaya çıkmasıdır (Lotito, 2018).

Batı’da "onur teorisi" daha çok kullanılırken Ortadoğu’da "şeref teorisi" kullanılmaktadır. Bu teoride Ortadoğu’da yaşayan bir ailenin başka ailenin şerefine leke sürmesi çok büyük düşmanlık sebebi olarak görülmektedir. Buna karşılık, Batı’nın onur teorisi ise insanın değerlerini ve statütülerini korunması anlamında kullanılmaktadır. Bu temelde, Batılılar alınacak kararlarda daha

çok mantıklı ve pragmatist bakış açısı ile hareket ederken Ortadoğulular ise daha çok duygusal karar almaktadır (Abi-Raad, 2019:9). Öyle ki Ortadoğu'daki otoriter rejimler tarafından vatandaşlar için kısmen mikro düzeyde tatmin edici duygularla iktidar korunmaya çalışılırken, makro düzeyde ise korku rejimi yaratılmıştır. Saddam Hüseyin gibi diktatörlerin altındaki devlet şiddeti, vatandaşlar üzerinde ölümcül bir korku yaratmıştır. Korku rejimi vatandaşların birbirlerine olan güven duygusunu ortadan kaldırarak yaygın korku ve baskın bir psikolojik profil olarak yaygınlaşmıştır (Pearlman, 2013:394).

Ortadoğuluların yönetim stratejisinin başında kişisel ilişkiler gelmektedir. Kişisel ilişkiler çoğu kararların alınmasında çok daha etkilidir. Araplar, aile kültürü bağlamında hiyerarşik bir aile bağı kurdukları için müzakere etmek yerine emirlere itaati zorunlu kılmaktadır (Abi-Raad, 2019:9). Örnek vermek gerekirse 5 Mart 2020'de Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed bin Selman'ın emriyle Kral Selman'ın kardeşi Ahmed bin Abdülaziz ile yeğenleri Muhammed bin Nayef ve Navaf bin Nayef tutuklanmıştır. Muhammed bin Selman, Suudi Arabistan siyasetindeki hanedan dengesini alt üst etmesine ve kendi iktidarını pekiştirecek adımları atmasına karşı var olan tepkinin, organize bir şekilde aksiyona dönüşme olasılığının belirmesi üzerine karşı hamleye yoğunlaşmıştır. Başka bir ifade ile çok önemli bu iki figürün (Ahmed bin Abdülaziz ve Muhammed bin Nayef) kendisine karşı bir darbe yapmasından çekinmiştir. Buna karşılık ön alıcı bir hamlede bulunmuş ve iktidarına hiyerarşide alternatifsiz olarak devam etme kararı almıştır (Erboğa, 2020).

Ortadoğulu yöneticilerin büyük bir bölümü, diğer milletlerin yöneticilerine çok az güvendikleri için bu yöneticilere güvendiklerinde kendi milletlerine ihanet edebilecekleri algısının doğacağından çekinmektedirler (Abi-Raad, 2019:11). Hatta sıklıkla Ortadoğulu siyasi ve dini liderler rakiplerini ihanet ile suçlarlar. İran'ın dini lideri Ali Hamaney, Suudi Arabistan'ın ABD ve İsrail ile uyumunun Müslümanlara "kesinlikle ihanet" olduğunu iddia etmiştir (Aljazeera, 2018).

Ayrıca, yedi bin yıllık insanlık tarihine bakıldığında irili ufaklı birçok çatışmanın yaşandığı görülmüştür (Şahin, 2013:33). Çatışmaya ilişkin daha önceki bölümlerde yapılan tanımlara bakılarak bireylerden gruplara, gruplardan toplumlara kadar siyasi, ekonomik, dini, etnik, kültürel vb. birçok faktör üzerinden vuku bulan ve dünyada tarihin farklı dönemlerinde ve farklı bölgelerinde yaşanmış ve hala yaşanmakta olan çatışmaların bir kültür yarattığı söylenilebilir. Bu söyleme dair kanıtlarımızdan bazıları 1945'ten sonra Ortadoğu'da kurulan devletlerdir. Örneğin 1946'da bağımsızlığını

kazanan Suriye’de, bağımsızlık sonrasında ülkede birçok yönetim değişikliği yaşanmıştır (Salık, 2016:33). Suriye’de yaşanan iktidar değişikliği ise 1970’de yine bir darbe sonrasında yaşanmış ve ayrıca ülkede iktidarı ele geçiren Hafız Esad, yaklaşık 10 yıl sonra Suriye’nin Hama bölgesinde binlerce insanı öldürmüştür (Arı, 2012:145-151). Ortadoğu’daki çatışmaların yaşandığı bir başka ülke ise Irak olmuştur ve Irak’ta, Saddam Hüseyin tarafından 1988’de Halepçe’de birçok masum insan öldürülmüştür. Bu gibi daha birçok örneklere Ortadoğu bölgesinde rastlamak mümkündür. Günümüzde ise 2010’da Tunus’ta başlayan ve domino etkisi ile Libya, Mısır, Suriye gibi Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki devletlerde “Arap Baharı” ismiyle yaşanan halk hareketleri ve bu hareketler karşısında bu ülkelerdeki diktatör yönetimlerin sivil vatandaşlara karşı uygulamış oldukları güç, Ortadoğu’daki çatışma kültürüne örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca terör örgütlerinin bölgedeki faaliyetleri, o bölgedeki çatışmaların canlı tutulmasına neden olmaktadır (Canlı, 2019).

Ortadoğu bölgesinin jeopolitik durumu tüm dünyanın dikkatini çekmektedir. Bunun temelinde insanlık tarihinin bu bölgede başlaması yatmaktadır. Hem Müslümanların hem de Yahudilerin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim’in yanında, Hz. Musa’nın, Hz. Yakub’un, Hz. Yusuf’un ve Hz. İsa’nın Ortadoğu bölgesinde doğduğu bilinmektedir ve son peygamber Hz. Muhammed de buralıdır. Bu perspektiften Ortadoğu bölgesi üç semavi dinin -Hristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet- doğduğu bölgedir. Özetle, bu bölge dini manada önemli bir konumda yer almaktadır. Ortadoğu bölgesinin jeopolitik önemini ortaya koyan diğer şey ise Hürmüz Boğazı, Süveyş Kanalı, Aden Körfezi, Cebeli Tarık Boğazı gibi dünya ticareti için önemli deniz yollarının bu bölgede olmasıdır. Sonuncusu ise bölgede ekonomik anlamda zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunması, dünyanın ilgisinin bu bölgeye kaymasına neden olmaktadır (Arı, 2012:21-23).

Bölgenin sahip olduğu jeopolitik önem temelinde, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere birçok devletin bölgeyi egemenlik altına almaya çalıştığı görülmüştür. Yakın dönemde ise Birleşik Krallık, sonrasında ise Soğuk Savaş döneminde ABD ile Sovyetler Birliğinin bölgede rekabet ettikleri gözlenmiştir. Ayrıca aynı zamanda, günümüzde hem bölgesel güçlerin hem de küresel güçlerin bölgedeki çekişmeleri devam etmektedir. Hatta bu çekişmeler bölgede devam eden çatışmalar düzenin sürmesine neden olmaktadır. Bu düzen, Haluk Özdemir tarafından Ortadoğu’nun farklılığına vurgu yapılarak şu şekilde dile getirmektedir:

Türkiye’nin batısında, yani Avrupa’da hukuka dayalı ve kurumsal çerçevede yürütülen bir uluslararası ilişkiler bütününe rağmen,

Türkiye'yi çevreleyen diğer bölgelerde devletlerarasındaki ilişkiler reelpolitik ilkelere göre ve kurumsal çerçeveden yoksun güç mücadeleleri şeklinde yürütülmektedir (Özdemir, 2008:11).

Özetle, Ortadoğu bölgesinde çatışma düzenin var olmasının temelinde Birinci Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun, bölgede egemen olduğu yerlerden çekilmesi gösterilebilir. Bu çekilme sonrasında Ortadoğu'da ortaya çıkan Suriye, Mısır, Irak gibi yapay devletler ve bu devletlerin içerisinde yaşanan çekişmeler, terör örgütlerinin faaliyetleri, mezhep farklılıklarından dolayı gerilim, Ortadoğu'nun stratejik ve ekonomik önemi temelinde büyük güçlerin (ABD, Rusya Federasyonu gibi) mücadele alanına dönüşmesi, Ortadoğu'da çatışma düzenin süreklilik kazanmasına neden olan gelişmelerdir. Sonraki bölümde Ortadoğu bölgesindeki çatışma kültürü somut olaylar üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

3. Ortadoğu'da Cihat Kavramı ve Kullanılışı

Cihat kavramı “juhd” kavramından türemiştir; çaba, sıkı çalışmak anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim içerisinde de çabalamak anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda Cihat kavramının diğer Arapça kelime olan harp ile eş anlamlı kullanılması doğru değildir. Araplar, İslam'dan önce bu kelimeyi çalışma anlamında kullanmışlardır. Arapçada zorunlu savaşın İbranice milhemet mitzvah/ hovah terimine benzediği iddia edilmektedir (Ali ve Camp, 2004:47).

Haham Ariel, Yahudi ahlakının adalet ve merhamet dengesine dayandığını savunmuştur. Bu amaçla “temel ahlaki düzeyde Yahudilik şiddet kullanımını dışlamaz” diye ısrarla vurgulamaktadır. Kenan topraklarının işgali sırasında Yahudi halkı, savaşı ve şiddeti toprak genişlemesi için bir araç olarak kullanmıştır (Ali ve Camp, 2004:54). Yerleşik hayata geçen Yahudilerin savaş dönemleri ile barış dönemleri süreklilik gösterdiği için savaş dönemlerinde lidere ihtiyaç duymuşlar, kabile düzeninin dağılık olmasının yaratacağı tehlike nedeniyle kabileleri arasında birlik sağlayacak ve sürekliliği olacak bir yönetici seçmeye karar vermişlerdir. MÖ. 1020'de ilk Yahudi kralı olarak başa geçen Saul, dağılık kabile yapısını bir arada tutmaya gayret etmiştir (Kızıloğlu, 2012:39).

Benjamin Kedar (1984), İslam'ın biçimlendirici yılları boyunca Hristiyan yetkililer tarafından Müslümanlara karşı savaş hakkında rapor vermiştir. Papa'nın yaklaşık 650 kişinin Müslümanları Hristiyanlığa dönüştürmeye çalıştığını öne sürmüştür. Bir asır sonra Hristiyan yetkililer Müslümanlara karşı “savaş açmanın bir gerekçesi” olmasının gerek olmadığı kanaatine varmışlardır. Örneğin, on birinci ve on üçüncü yüzyılları arasında

Müslümanlara karşı yapılan Haçlı Seferleri, çatışma kültürünün dünya üzerinde var olduğunun küçük bir kanıtıdır. Bu nedenle Haçlı Seferleri döneminden beri, Hristiyan dünyasının hatırı sayılır bir askerî güç kazandığını ve çıkarlarını sürdürmek için sıklıkla güç kullandığını öne sürmek mantıklıdır. Bununla birlikte, Hristiyanlığın başlangıcından itibaren Hz. İsa güç kullanımını onaylamamıştır. Hatta hoşgörü ve bağışlama çağrısında bulunmuştur. Ancak Hristiyan Batı'da din siyasete entegre edildiğinde şiddet eğilimi artmaktadır (Ali ve Camp, 2004:55).

Hz. Muhammed, hem şiddetin kurbanı hem de devlet adamı olarak şiddetle arasına mesafe koymak istemiş, inananlara affetmelerini ve merhamet etmelerini salık vermiştir. Hristiyanlık ve Yahudiliğin aksine, İslam'daki savaşın hüküm ve koşulları belirlenmiş, nedensiz şiddet kınanmıştır. 1980'lerde meydana gelen iki olay, sırasıyla Afganistan ve Lübnan'ın Sovyetler Birliği ve İsrail tarafından işgali, İslamcı siyasi hareketleri güçlendirmiştir. Ancak Kuveyt krizi Ortadoğu'daki siyasi sahneyi, siyasi İslam'a doğru eğerek toplumsal ve siyasi gelişmeleri derinden değiştirmiştir. Arap sokaklarındaki solcu ve milliyetçi hareketler, yerini Müslüman siyasi örgütlerin politik boşluğu ele geçirmesine bırakmıştır. Kuşkusuz Ortadoğu çatışması, siyaset, din ve ekonomik faktörlerin karmaşık etkileşiminin bir sonucudur. Bu faktörler arasında dinsel sebepler çok ince bir noktada durmaktadır. Dinsel sebepler karmaşık bir konu için kolay bir gerekçe sunabilme yeteneğine sahiptir. Toplumsal bölünmeleri hızlandırabilir. Dolayısıyla Ortadoğu tarihi, dinin ittifakları ve olayları şekillendirmede çok önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bugünün çatışması da dini duyguların şu ya da bu şekilde güç elitlerinin düşüncesini etkileyebileceğini doğrulamaktadır (Ali ve Camp, 2004:57-59). Çalışmanın diğer bölümünde Ortadoğu'da olan mezhep savaşlarının, Ortadoğu'daki çatışma kültürü kavramının oluşmasına yapmış olduğu katkılar ele alınacaktır.

3.1. Ortadoğu'da Mezhep Savaşları

İslamiyet içerisinde mezhepsel ayrılıkların ortaya çıkışı milattan sonra yedinci yüzyıla dayanmaktadır. Öyle ki tıpkı diğer dinlerde olduğu üzere mezhep ayrılıklarının, İslam dini içerisinde de siyasi, kültürel, güç mücadelesi, rekabet ve ekonomik nedenler üzerinden çıktığı ve İslamiyet'in bu nedenler temelinde mezhepsel bölünmeler yaşadığı söylenebilir. Ayrıca bu bölünmeler Ortadoğu'da mezhepler arasında da çatışmaların yaşanmasına sebep olacaktır. Ortadoğu bölgesinde Sünni Müslümanlar %85-90 arasında bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun yanında Ortadoğu'da etkili olan diğer mezhep ise Şii'dir. Yedinci yüzyıldan günümüze bu iki mezhep arasında gerilimlerin ve hatta çatışmaların yaşandığı gözlenmiştir. Bir taraftan

Ortadoğu bölgesinde coğrafi olarak -özellikle Osmanlı İmparatorluğunun hâkim olduğu dönemlerde- egemenlik altında tutmuş olduğu bölgeler ekseninde dini, etnik ve mezhepsel unsurlar arasında güven ortamı sağlandığı görülürken, diğer taraftan da dönem itibariyle Osmanlı İmparatorluğunun Safevi Devleti ile olan mücadelesini unutmamak gerekmektedir. Şiiliğin 1979'da İran Devrimi sonrasında İran'da etkili olmasından sonra Sünni-Şii gerilimin Ortadoğu bölgesinde daha da artmaya başladığı gözlenmiştir (Demir, 2019:237-238). Öyle ki Irak, Lübnan, Suriye, Bahreyn, Yemen, Azerbaycan, Pakistan gibi bölgelerde Şiiliğin etkili olduğu görülmektedir. Bu etkinlik aynı zamanda, ülkelerde mezhepsel gerilimi de artırmaktadır (Dağ, 2019).

Sünni-Şii arasında yaşanan mezhepsel gerilimin yaşandığı ülkelerden biri de Irak'tır. Irak'ın Ortadoğu bölgesinde Şiiliğe ev sahipliği yapması, Şiiler için ülkeyi önemli yerde tutmaktadır. Hatta ülkede Şiilik noktasında temsilci vazifesi gören üç önemli aile de bulunmaktadır: Sadr ailesi, el-Hekîm ve Şirazi. Özellikle 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin ardından Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle oluşan durum sonrasında Irak'ta Sünniler ile Şiileri karşı karşıya getiren birçok olay yaşanmıştır. Irak'taki Sünni-Şii gerilimine verebilecek örnekler bakıldığında, 2005'te Bağdat yakınlarında dönemin Irak İçişleri Bakanı tarafından Sünni Araplar ile Şii milislerin ve de polisler arasında çıkan çatışma sonucunda 19 kişinin yaşamını yitirmesi, bu örneklerden yalnızca bir tanesidir. Yapılan açıklamalar sonrasında ölenlerden 17 kişinin Şii ve 2 kişinin ise polis olduğu vurgulanmıştır (Korkmaz, 2016). Yine 22 Şubat 2006 tarihinde Şiiler için önemli bir yer olarak kabul edilen El Askeriye türbesinin teröristlerce (kastedilen Sünniler) bombalanması ülkedeki Sünni-Şii geriliminin tırmanmasına neden olan başka bir örnektir (Yeni Şafak Gazetesi, 2007). Irak'taki Şii-Sünni temelli mezhep çatışmasının izleri, 2018'de Bağdat'ta Şii Camisi'ne yapılan saldırı sonrasında 17 kişinin yaşamını yitirmesi olayında (Dünya Bülteni, 2018) ve 2020'de Kasım Süleymani'nin öldürülmesi gibi olaylarda da net bir şekilde görülmektedir (Dilek, 2020).

Sünni-Şii arasında yaşanan mezhepsel gerilimin yaşandığı ülkelerden bir diğeri Lübnan'dır. Lübnan, sahip olduğu nüfusa bakıldığında %60 oranında Müslüman nüfus barındırmaktadır ve bu nüfusun içerisinde Şii ve Sünni nüfus oransal olarak eşittir. Ancak ülkede bu mezhepler arasında oransal bir eşitlik olmasına rağmen, Şiiler ile Sünniler arasında siyasi ve askerî güç bakımından büyük bir dengesizlik mevcuttur. Bu dengesizlik, İran tarafından Lübnan'daki Şiilere verilen ekonomik destek neticesinde, bölgedeki Şiilerin güçlenmesi ile bu durumu tersine çevirmiştir. Hatta 1989'da Taif Anlaşması ile Şiilerin ülke

içerisindeki en büyük silahlı yapı halini aldıkları gözlenmiştir. Bu değişim ileride, ülkede yaşanacak olan Sünni-Şii temelli çatışmaların da bir nevi habercisi olmuştur (Dağ, 2019:41). Bu çatışmalara dair verilebilecek örneklerden bir tanesi 14 Şubat 2005 tarihinde Sünni olan Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri'nin Beyrut'ta bombalanma sonrası öldürülmesi gösterilebilir (Athoğlu, 2005).

Ortadoğu'daki mezhepsel çatışmalara ilişkin örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu çatışmalar hem ülke içerisindeki düzenin bozulmasına hem de Ortadoğu bölgesindeki gerginliğin her daim canlı kalmasına neden olmaktadır. Ortadoğu'daki mezhepsel gerginlik, yine aynı bölgede bu sefer devletler içerisinde iç savaşa neden olmaktadır. Bu durumun en canlı örneği ise Yemen'deki Suudi Arabistan- İran devletleri arasındaki çekişmedir.

3.2. Suudi Arabistan-İran Rekabetinin Yemen Üzerindeki Etkisi

Ortadoğu'da yaşanan mezhep gerilimlerinden bir tanesi ise Şii- Vahhabi rekabetidir. Bu rekabeti, İran ile Suudi Arabistan gibi devletler üzerinden okumamız mümkündür. Bu rekabetin ya da itilafın tarihi on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanmaktadır (Deniz, 2018:63-95).

Sünniliğin kollarından birisi olan Hambeli kolunun da içinde yer alan Selefililiğin sert bir yorumu olarak kabul edilen Vahhabiliğin kökeni Arap yarımadasının orta bölgesindeki çöllerde bulunan Necd'e dayanmaktadır. Vahhabilik, buldukları bölge itibariyle çöl koşullarının içerisinde yaşayan sert ve katı geleneğin zamanla İslam diniyle harmanlanması ve on sekizinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi anlamda zayıflaması neticesinde bir güç odağı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumun on dokuzuncu yüzyılda devam etmiş olması ve 1932'de Suudi Arabistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması ile Vahhabilik bir devlet söylemi şekline bürünmüştür (Koç, 2019:103).

1979 yılındaki İran Devrimi'ne kadar İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişki dostane şekilde sürerken, devrim sonrasında bu ilişkinin rekabete dönüştüğü gözlenmiştir. Öyle ki devrim sonrasında İran'ın, İran'daki rejimi diğer İslam devletlerine yayma girişimi Suudi Arabistan tarafından bir güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır (Koç, 2019:107-108). Bu durum iki devletin de Ortadoğu bölgesinde rekabete tutuşmasına neden olacaktır. Bu rekabetin yaşandığı bölgelerden bir tanesi Yemen'dir.

Resmî adıyla Yemen Cumhuriyeti, Umman Denizi, Aden Körfezi ve Kızıldeniz gibi kıyılara sahip, Umman ve Suudi Arabistan gibi devletlerle komşu olan Ortadoğu devletidir (Coğrafya Dünyası, Yemen). İnsanlığın en

eski merkezlerinden birisi olarak görülen Yemen coğrafyasında 1990 yılına kadar Kuzey Yemen ve Güney Yemen isimlerinde iki devlet mevcuttu. Bu iki devletin, 1990'da birleşmesi sonrasında Yemen coğrafyası içerisinde tek bir devlet yapılanmasının ortaya çıktığı görülmüştür: Yemen Cumhuriyeti (Aljazeera, 2014). Bu birleşmeden sonra Yemen'de 2011 yılına kadar ülkede var olan düzen sağlanmıştır. Ancak 2011'den sonra "Arap Baharı" isimli toplumsal hareketlerin Yemen'de baş göstermesi ve yönetimin de göstericilere Yemen silahlı güçleri tarafından ateş ile cevap vermesi ülkede sonu gelmez çatışma ortamının başlamasına neden olmuştur (Arı, 2018:210). Bu çatışmalarda da aynı zamanda İran ile Suudi Arabistan arasındaki çekişmenin etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu çatışmalarda Yemen'de, İran, Husileri desteklerken, Suudi Arabistan ise Husilere karşı Yemen hükümetine destek vermektedir (Sabah Gazetesi, 2020).

Ayrıca Yemen'in bu devletler tarafından bir rekabet alanı şeklinde algılanmalarının temelinde ise bölgenin Kızıldeniz'e ve Aden Körfezi'ne yakın olması gösterilebilir. Bu temelde iki devlet için bölgenin önemi bir hayli önemlidir. Çünkü İran tarafından Yemen bölgesi; Suudi Arabistan'ı Şii Hilalinin içerisine almak, Husiler üzerinden bölgeyi kontrol altına almak, bölgedeki ABD'nin etkisini azaltma düşüncesi ve Yemen'in jeopolitik durumundan faydalanarak bölgedeki üstünlüğü kendi lehine çevirmek istemesi açılarından önemlidir. Buna karşılık, Suudi Arabistan için Yemen, bölgesel ticarete ve İran'ın bölgede etkin olmasını engellemek gibi faktörler temelinde önemlidir (İvak, 2019:89-91).

İki ülkenin Yemen'de girişmiş oldukları bu rekabet süreci, Yemen'de sonu gelmez çatışmaların yaşanmasına da neden olmaktadır. Bölgedeki çatışmaların sürmesine neden olan bir diğer gelişme ise 2011'de Ortadoğu bölgesini etkisi altına alan Arap Baharı temelli toplumsal hareketlerdir. Yemen'de başlayan bu halk hareketleri sonrasında ülke içerisindeki grupların ülke yönetimini ele geçirme gayeleri, ülkedeki çatışma ortamının hala devam etmesine neden olmaktadır (Arı, 2018:210-2016).

3.3. Ortadoğu'da "Arap Baharı" Hareketleri ve Bitmeyen Çatışmalar: Suriye ve Mısır Örnekleri

17 Aralık 2010 tarihinde 26 yaşındaki üniversite mezunu Tunuslu Muhammed Buazizi'nin tezgâhına pazarda güvenlik güçlerinin el koyması, Buazizi'nin hiçbir yetkili ile görüşmemesi ve çaresizliğini kendini yakarak göstermesi Tunus'ta kitleleri harekete geçirmiştir. Tunus'ta yaşanan bu toplumsal hareketlenme "Yasemin Devrimi" ismiyle tanımlanmıştır (Güder, Çemrek ve Mercan, 2020:20). Tunus'ta başlayan bu hareketler domino etkisi

ile başta Mısır, Cezayir, Libya, Suriye olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki Arap devletleri içerisinde etkili olmaya başlamıştır (Duran ve Ardıç, 2014:456). Bu hareketler, ilk defa Marc Lynch tarafından Foreign Policy dergisinde kullanılan “Arap Baharı” adıyla anılacaktır (Lynch, 2011). “Emek, Onur, Hürriyet” ve “Düzen Yıkılsın” (Bölme, 201:85) sloganları ile bu devletlerde meydana gelen halk hareketlerinin sebeplerini tarihsel, yönetsel, sosyo-ekonomik, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisi, ordunun rolü, tek aileli yönetimler ve işsizlik şeklinde özetlemek mümkündür (Duran ve Ardıç, 2014:457-462).

Bu bölümde, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki devletlerden Mısır ve Suriye’de 2011 yılı sonrasında yaşanan ülke içi çatışmalara değinilecektir. Bu devletlerden birincisi Mısır’dır. 28 Ocak 1922’de İngiltere’den bağımsızlığı kazanan Mısır, başkenti Kahire olan ve yaklaşık 100 milyonluk bir nüfusa sahip Libya, İsrail, Gazze Şeridi, Güney Sudan, Akdeniz ve Kızıldeniz ile çevrili Ortadoğu devletidir (İNSAMER, Mısır). Mısır devleti, 2011 yılında Arap Baharı yaşanmaya kadar 1922-1952 yılları arasında Krallık olarak, 1953’te General Necip, 1954-1970 yılları arasında Cemal Abdülnasır, 1970-1981 yılları arasında Enver Sedat (Rüstemoğlu, 2008) ve 1981-2011 yılları arasında Hüsnü Mübarek liderliğinde yönetim değişiklikleri yaşamıştır (BBC, 2020).

2011 yılında başlayan Arap Baharı olarak adlandırılan toplumsal hareketler sonrasında Mısır, Mayıs 2012 tarihinde Muhammed Mursi cumhurbaşkanı seçilene kadar sancılı bir süreç yaşamıştır. Ancak, Mursi’nin Mısır’da iktidarda kalma süresi çok kısa sürmüştür. Mursi, 3 Temmuz 2013 tarihinde Genelkurmay Başkanı Abdülfettah es-Sisi tarafından yapılan askerî darbe sonrasında yönetimden uzaklaştırılmıştır ve El-Sisi Mısır’daki darbe yönetimini sürdürmektedir (Sınmaz, 2019).

Hüsnü Mübarek’in Mısır’dan 2011 yılında uzaklaştırılmasından sonra ülke içerisinde yaşanan olayların bitmediği görülmüştür ve hatta bu olaylar irili ufaklı şekilde halen devam etmektedir. Örneğin Mısır’da 2011’de muhalefet ve Mısır kuvvetlerinin çatışmaları sonrasında sekiz kişi ölmüş ve üç yüz kişi de yaralanmıştır (BBC, 2011). Diğer bir örnek olay, 2013’te, Muhammed Mursi’nin darbe ile yönetimden uzaklaştırılmasından iki gün sonra Mursi taraftarları ile karşıtları arasında çıkan çatışma sonucunda en az otuz kişi hayatını kaybetmesine ve binden fazla kişinin yaralanmasının neden olmuştur (Deutsche Welle, 2013). Üçüncü örnek olay ise 2015’te, Mısır’da çıkan olaylar sonrasında en az yirmi iki kişi hayatını kaybetmiştir (BBC, 2015). Ayrıca Mısır ile alakalı olarak yayınlanan insan hakları raporunda 2018 yılında Mısır’ın “Parmaklıklar Ülkesi’ne” dönüştüğü vurgulanmış ve raporda

2018 yılı sonunda ise ülkede 81 tane idamın gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (İMDAT İnsan Hakları Kurumu, 2019). 2019 yılında Sina Yarımadası'nda yaşanan çatışma sonrasında on bir kişi hayatını kaybetmiştir (Anadolu Ajansı, 2019).

Arap Baharı'nın yaşandığı Ortadoğu ülkelerinden bir diğer ülke Suriye devletidir. Suriye, 1946'da Fransa'dan bağımsızlığı elde eden (Buçukçu, 2012:5) ve Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan ve İsrail gibi devletlerin yanı sıra Akdeniz'de kıyısı bulunan bir devlettir (Coğrafya Dünyası, Suriye). Devlet bağımsızlığını elde ettikten sonra iç karışıklıklara veya darbeler maruz kalmıştır. Öyle ki ülkede, 1946'dan 1970 yılına kadar darbeler yaşandığı ve yönetimin sık sık değiştiği görülmüştür. 1970'te ise Hafız Esad yapmış olduğu darbe sonrasında ülke yönetimini kendi idaresi altına almış ve 2000 yılında ölümüne kadar Suriye'de yönetimde kalmıştır. Ölümü sonrasında yerine Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad geçmiştir. Oğul Esad'ın yönetime geçtikten yaklaşık on bir yıl sonra Suriye'de "Arap Baharı" isimli halk hareketlerinin başladığı gözlenmiştir (Arı, 2012:133-158). İlginç olan nokta ise Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 2011 yılının Ağustos ayında Şam'da Suriye devlet başkanı Beşar Esad ile 6 saatlik görüşme gerçekleştirmiş olmasıdır. Görüşme sonrası Suriye'de reformlar konusunda uzlaşma çıkmamıştır. Esad Türkiye'nin bu hamlesini kendi milletine ihanet olarak algılamıştır (Hürriyet Gazetesi, 2011). Sonrasında ise Suriye'nin Dera bölgesinde başlayan halk hareketleri zamanla ülkenin geneline yayılmıştır. Öyle ki bu hareketleri Esad yönetiminin şiddet kullanarak bastırma girişimi, ülkede yaklaşık on yıldır sürmekte olan bir iç savaşın da ilk işareti olacaktır (Taştekin, 2015:61-65).

Suriye'nin içerisinde bulunduğu çatışmalar ve ülkede yaşanan durum, Human Right Watch (HRW-İnsan Hakları İzleme) örgütü tarafından yayınlanan raporlarda açıkça ortaya konulmuştur. Bu raporlarda; 2011'de en az 3.500 kişinin yaşamını yitirdiği (Human Rights Watch, 2012), 2012'de içlerinde başta kadınların ve çocukların bulunduğu binlerce insanın tutuklandığı (Human Rights Watch, 2013), 2013 yılında Suriye'de kimyasal silahların kullanılması neticesinde aralarında çocukların da yer aldığı binlerce insanın yaşamını yitirdiği (Human Rights Watch, 2014), 2014'te en az 3,500 kişinin hayatını kaybettiği (Human Rights Watch, 2015), 2015'te 250 bin insanın hayatını kaybettiği (Human Rights Watch, 2016), 2016'da Suriye'de yaşamını yitirenlerin sayısının 470 bine ulaştığı (Human Rights Watch, 2017), 2017'de yaklaşık olarak 2,300 kişinin öldüğü görülmüştür (Human Rights Watch, 2018). HRW raporlarında ayrıca, 2018 yılında ise Suriye'de yaşamını yitirenlerin toplam sayısının 511 bin kişi olduğu vurgulanmıştır (Human

Rights Watch, 2019) ve 2019'da ise en az 3 binden fazla kişinin yaşamını yitirdiği belirtilmiştir (Human Rights Watch, 2020).

Özetle, Ortadoğu bölgesinde Mısır ve Suriye özelinde Arap Baharı temelli halk hareketleri sonrasında ülkelerdeki kırılğan yapının da etkisiyle çatışmaların devam ettiği görülmektedir. Bu çatışma sürecinin bu kadar uzun olmasının temelinde ise bölgedeki terör örgütlerinin varlığı yatmaktadır.

3.4. Ortadoğu'da Terör Örgütlerinin Aşiret Varlığı

Bu bölüme kadar Ortadoğu bölgesinde mezhepler arasında ve devletlerin kendi içlerinde yaşamış oldukları sorunlar temelinde vuku bulan çatışmalar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çatışmaların yanında, hem yukarıdaki ülkelerde hem de Ortadoğu bölgesinde yaşanan çatışmaların bir diğer kaynağı ise terör örgütleridir. Bu bölümde, Ortadoğu bölgesindeki terör örgütlerinin aşiret alt yapısının, bölgedeki çatışma kültürünün devam etmesine etkileri hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Tüm bu amaçları gerçekleştirmek maksadıyla terör örgütlerinin devlette veya devletlerde, belli bir bölgede ve uluslararası alanda düzensizlik yaratma ve de kendi düzenlerini kurmak amacıyla çatışmaları bir araç olarak kullandıkları gözlenmiştir. Bu örgütlerin yuvalandıkları bölgelerden bir tanesi de Ortadoğu'dur. Ortadoğu bölgesindeki eylemleri ile bölgenin istikrarsızlığa sürüklenmesine neden olan terör örgütlerden bazıları şunlardır: El Kaide, Taliban, DAESH, El Nusra, El- Aksa Tugayları, Hamas, İzzeddin el-Kassam Tugayları, Hizbullah, PKK, PYD (Mynet, 2018). Aşağıda bu örgütlerin Ortadoğu'da yapmış oldukları katliamlara ilişkin örnekler sunulacaktır.

PKK terör örgütü, 15 Ağustos 1984'ten 2019'un Ekim ayına kadar Türkiye'de 15 bin kişinin hayatını kaybetmesine ve binlerce insanın da yaralanmasına neden olmuştur. Terör örgütü, 1993'te Türkiye'nin Erzincan ilinde Bağbaşı köyünde 33 tane sivilin katledilmesine, 2008'de Diyarbakır'da yapmış oldukları bombalı saldırı sonrasında onlarca insanın yaralanmasına ve 2017'de 15 ton patlayıcı yüklü kamyonu Diyarbakır'da patlatmaları sonucu 16 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının hayatını kaybetmesine neden olan eylemleri gerçekleştirmiştir (Kaplan, 2018). PKK'nın ortaya çıkmasında bölgede aşiret yapısının etkisi gözden kaçırılmamalıdır. Aşiretlerle ilgili olarak dikkati çeken bir başka önemli husus, yörenin sosyo-antropolojik ve etnolojik yapısı hakkında sistematik araştırmaların son derece az sayıda ve yetersiz oluşudur¹. Aşiret yapısı kendi içinde kabilelere ayrılmaktadır. Bazen bir aşiret on veya daha fazla kabileye bölünmektedir. Her aşiret bir reis veya ağa, bey gibi cemaat liderleriyle temsil edilmektedir.

Bu topluluk liderleri, görevi babadan oğula intikal ettirmek suretiyle yürütürler. Kürt aşiretler arasında Ağalık Kurumu esas olarak büyük toprak mülkiyetine dayanmakla birlikte, özellikle aşiret ilişkileri söz konusu olduğunda bu kurumda farklı ekonomik ve toplumsal ilişkiler görülür (Küçükşahin, 2005: 63-88). Özellikle devlet gücünün yetersiz olduğu yerlerde aşiretler çok daha belirleyici olabilir. Kürt aşiretleri, devletin yerel anlamda otorite kurmasına en büyük engel olarak görünmektedir (Azbay, 2019: 10-20).

Ortadoğu'da terör faaliyetleri gerçekleştiren terör örgütlerinden bir diğeri olan Taliban ise Afganistan'da saldırılar gerçekleştirmiştir. Örneğin, 2017 yılının Nisan ayında Afganistan'ın Belh vilayetinin Cemtal bölgesindeki bombalı saldırıda dokuz kişinin ölümüne (Taliban tarafından bu sayı on üç olarak zikredilmektedir) neden olmuştur (Hürriyet Gazetesi, 2017, 9 Nisan), bu olaydan yalnızca on üç gün sonra, Afganistan'daki Mezarı Şerif yakınlarında Afgan askerî üstüne yaptıkları bombalı saldırı yüz kırk kişinin ölümüne neden olmuştur (Hürriyet Gazetesi, 2017, 22 Nisan). Yine Taliban tarafından 2017 yılı Nisan ayının sonunda Afganistan'ın Tahar vilayetinde yer alan Darkad ve Hoca Bahauddin bölgelerindeki karakollara saldırı gerçekleştirilmiş ve bu saldırılar sonrasında 7 polis yaşamını yitirmiştir (Hürriyet Gazetesi 2017, 26 Nisan).

Paştun, (ya da Peştu) (Peştuca: Paştun ya da Pahtun, Hintçe: Pathan, Farsça: Afgan) Afganistan'ın güneydoğusu ile Pakistan'ın kuzeydoğusunda yaşayan İranlı bir ulustur. Konuştukları dil, İran dillerinden Peştucadır. Afganistan nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Paştunlar, Afgan adının bütün Afganistan halkı için kullanılmaya başlamasından önce bu adı taşımalarından da hareketle Taliban'ın ülkede otorite kurmasında çok önemli rol oynamıştır (Tariq, Haqbeen ve Kakar, 2012). Ortadoğu toplumlarında aşiret yapısının keskin hiyerarşik kurallara dayalı olması terör örgütlerinin yapılanmasında çok önemli avantajlar sağlamaktadır. Peştunlar'ın, Taliban'ın Afganistan topraklarında otorite kurmasında, başka bir ifade ile bu otoritenin toplumsal anlamda kabul edilmesinde çok önemli rol oynadığı vurgulanabilir.

Ortadoğu'da aşiretlerin iktidar mücadelesinden faydalanarak ortaya çıkan bir terör örgütü olan IŞİD, bölgede kanlı eylemlere imza atmıştır. IŞİD tarafından 2015 yılının Haziran ayında Irak'ta Anbar vilayetinde gerçekleştirilen saldırı sonucunda en az kırk beş tane Iraklı polis memuru hayatını kaybetmiştir (BBC, 2015, 10 Haziran)). Bunun yanında, yaklaşık bir buçuk ay sonra, yine IŞİD tarafından Irak'ın Diyala bölgesine yapılan intihar saldırısı sonrasında en az kırk kişinin hayatını kaybettiği olay bu terör örgütünün bölgede gerçekleştirdiği başka bir kanlı girişimdir (Euronews (2015). Bu terör örgütünün bombalı saldırıda bulunduğu bölgelerden bir

tanesi ise Mısır'dır. Terör örgütüne bağlı militanlar, Mısır'ın Sina Yarımadası'nda bir camiye saldırı gerçekleştirerek en az iki yüz otuz beş kişinin yaşamını yitirmesine neden olmuştur (Sputnik, 2017).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği yayımladığı bir raporda aşiretlerin Irak'taki toplumsal ve siyasal hayattaki rolünü şu şekilde açıklamaktadır: *“Modern Irak'ta, birçok yasal ve dini otorite, sosyal sorunları bütünsel ve uzlaşmaz bir şekilde çözenin yanı sıra devletin katılımını veya bürokrasiyi gerektirmeyen hızlı çözümler üretmesi nedeniyle kabile hukukunun aldığı kararları kabul etmekten memnuniyet duyuyor.”* Buradan da anlaşılacağı üzere aşiretler Ortadoğu devlet yapısı içerisinde kendisine ayrıcalık elde etmişlerdir. Yine aynı raporda Irak ve Suriye hükümetlerinin IŞİD ile olan mücadelesinde, hükümetlerin tam ve etkili bir otorite kurma konusunda güçlüklerle karşılaştığı ve devletin yasayı uygulama ve sivilleri koruma kapasitesinin zayıf kaldığı bildirilmektedir. Kısaca Ortadoğu'daki aşiret yapıları, devletlerin otoritelerini zayıflatmalarının doğrudan bir sonucu olarak terör örgütlerinin kendisine taban bulmasını kolaylaştırmaktadır (United Nations High Commissioner for Refugees, 2018).

Özetle, Ortadoğu'da yaşanan terör olayları sonrasında bu örgütlerin bölgedeki çatışma kültürüne devam edip bölgede ortaya çıkan boşluktan faydalanarak kendi egemenliklerini kurma noktasında girişimlerde buldukları görülmektedir. Bu amaçlarını yerine getirmek noktasında bölgedeki devletlere bombalı saldırılar gerçekleştirmektedirler.

Sonuç

Kültür kavramının tanımına bakıldığında birbirinden farklı tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlamalardan anlaşıldığı üzere kültürün; dil, din, gelenek gibi bazı etmenler temelinde bireylerden toplumlara, toplumlardan devletlere kadar geniş bir kitleyi etkilemesi çok uzun zaman diliminde oluşmaktadır. Bu kavramdan yola çıkarak bireylerin, grupların, toplumların ya da devletlerin bünyesinde var olan çatışma mantığının da tıpkı kültür de olduğu gibi etkileme ve etkilenme durumunun ana merkezinde olan insan faktörünü de hatırlatmak gerekmektedir.

Çatışma, tıpkı kültür kavramının tanımlanması sırasında olduğu gibi farklı tanımlar ile izah edilmiş bir kavramdır. Bu kavram; içerisinde dini, kültürel, siyasi, ekonomik, güç gibi bazı faktörler üzerinden çıkar elde etme niyeti temelinde açıklanmaktadır. Öyle ki tarih boyunca farklı dönemlerde ve dünyanın farklı yerlerinde yaşanan çatışmaların yakın zamanda sıklıkla Ortadoğu bölgesinde yaşandığı görülmektedir. Bu çalışmanın vardığı birinci

sonuç, Ortadoğu'daki ikili ilişkilerde var olan karşıya güvenmeme ve hiyerarşik ilişki anlayışının Ortadoğu siyasetinde uzlaşmacı bakış açısını törpülediği hususudur. Zira Ortadoğu'da radikalleşme eğilimlerini ideolojik olarak algılamak son tahlilde Ortadoğu stratejik kültürünü anlamada eksik kalabilir.

Bu çalışmanın vardığı ikinci sonuç; Ortadoğu'nun çatışmacı stratejik kültürünün varlığı, iddia edilenlerin aksine belli bir derecede Batı'nın yüklediği negatifle ilgili olsa da Ortadoğu'da farklı kültürlerin ve toplumsal yapıların ortak çatışmacı kültürleri ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda Ortadoğu bölgesindeki çatışmanın stratejik kültür olarak görülmeye başlandığı gözlenmiştir. Öyle ki stratejik kültürün temelinde yer alan mezhepsel sorunların Irak, Lübnan gibi bölgelerde Şii-Sünni ayrışması temelinde karşılıklı gerilime neden olduğu görülmüştür. Bu mezhepsel gerilimin bir diğeri ise Şii-Vahhabi inanışlarında İran-Suudi Arabistan arasında ve Yemen'de yaşanmaktadır. Bölgedeki çatışmacı stratejik kültürünün bir diğer süreci ise 2011'de Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Arap devletleri arasında yaşanan toplumsal hareketlerin Mısır ve Suriye devletlerinde bir iç savaş sürecine dönüşmesi ile görülmektedir. Bunun yanında Ortadoğu'daki çatışmaların bir başka sebebi ise bölgedeki terör örgütlerinin kendi düzenlerini kurmak amacıyla yapmış oldukları eylemlerle açıklanmaktadır.

İnsanlık tarihinde önemli bir bölge olarak görülen Ortadoğu'da tarih boyunca çatışmaların olduğu görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki egemenliği döneminde; farklı dillerin, dinlerin, mezheplerin ve kültürlerin özgürce yaşadığı bir ortam oluşturulmuştur. Ancak yirminci yüzyıla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesi sonrasında bölgenin içerisinde sürekli çatışmaların olduğu görülmüştür. Bölgenin dinsel, jeopolitik, ekonomik vb. temel kodlar temelinde hem bölgesel hem de küresel devletler tarafından rekabet merkezi olarak algılanmasını, çatışmaların tek sebebi olarak iddia etmek basite indirgemeci bir bakış açısı olabilir. Böyle bir bakış açısı Ortadoğu'nun çatışmacı ve stratejik kültürünün, sorunları masada çözmek yerine çoğu zaman güce dayalı çözüme eğilimlerinden ötürü, Ortadoğu devletlerinin daha çok güce ulaşmak için Ortadoğu'yu büyük devletlerin rekabet alanlarına zemin hazırladıkları gerçeğini gözden kaçırmamıza sebep olabilir. Son olarak, aşiret yapısının Ortadoğu bölgesinde etkili olması, bölgedeki devletlerin iç egemenlik kurması hususunda başarılı olmamasına neden olmaktadır. Sonuç olarak Ortadoğu'nun çatışmacı stratejik kültürünü oluşturan alışkanlıkların, kaidelerin, normların ve teamüllerin kuşaktan kuşağa aktarılması neticesinde, gelecek dönemlerde uzlaşmayı dışlayan ve radikalleşmeye kapı aralayan gelişmelerin devam edebileceği tespiti yapılabilir.

Kaynakça

- Abi-Raad, M. (2019). Western Organizational Theories: Middle Eastern Style: How Much Do You Know About the Culture? *The Journal of Organizational Management Studies*, 1-16.
- Akyeşilmen, N. (2012). *Çatışma Yönetimi: Kavramsal Bir Analiz*. N. Akyeşilmen (Ed.) *Bariş Konuşma: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 18-44.
- Ali, A. J. ve Camp, R. C. (2004). The Middle East Conflict: Perpetual Jihad. *Public Administration and Management: An Interactive Journal*, 9 (1), 46-69.
- Aljazeera (2014, 11 Ekim). Ülke Profili: Yemen. <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-yemen> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Aljazeera (2018, 17 Ocak). Iran's Supreme Leader: Saudis Betrayed Muslim World. *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2018/01/iran-supreme-leader-saudis-betrayed-muslim-world-180117084331188.html> (Erişim Tarihi: 07.04.2020).
- Aman, F. (2012). Broniskw Malinowski'nin Kültür Teorisi. *Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 135-151.
- Anadolu Ajansı (2019, 11 Nisan). Mısır'ın Sina Yarımadası'nda Çatışma: 11 ölü. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirin-sina-yarimadasinda-catisma-11-olu/1449399> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- Arı, T. (2008). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM Yayınları.
- Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 1*. Bursa: MKM Yayınları.
- Arı, T. (2018). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Bursa: Aktüel Yayıncılık.
- Athloğlu, Y. (2005, 21 Şubat). Refik Hariri Suikastı ve Suriye. *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/148/refik_hariri_suikasti_ve_suriye (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- Azbay, H. (2019). *Kurdish Tribes and The Ouestion of Assimilation in Turkey*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BBC (2005, 27 Ekim). Irak'ta Sünni- Şii Çatışması. *BBC*. http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/10/printable/051027_ir_aq_clashes.shtml (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

- BBC (2011, 17 Aralık). Mısır'da Çatışmalar Sürüyor. *BBC*.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111217_egypt_fighting
(Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- BBC (2015, 10 Haziran). Irak'ta IŞİD Saldırısı: 45 Polis Memuru Öldü. *BBC*.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150601_irak_saldiri
(Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- BBC (2015, 9 Şubat). Mısır'da Taraftarlar Polisle Çatıştı: En Az 22 Ölü. *BBC*.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150208_misir_catisma
(Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- BBC (2020, 25 Şubat). Hüsnü Mübarek Öldü: Mısır'ı 30 Yıl Yönetip Arap Baharı Sonrası Yargılanan Lider Kimdir? *BBC*.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51629911> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- Bölme, S. M. (2011). Dış Politika. Taha Özhan vd. (Ed.). SETA Analiz: 2011'de Türkiye. Ankara: SETA.85-123.
- Buçukçu, Ö. (2012). Genel Bilgiler. Birol Akgün (Ed.). *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler*. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.4-9.
- Canlı, E. (2019, 13 Ocak). Arap Baharı Yıllar İçinde Kısa Döndü. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arak-bahari-yillar-icinde-kisa-dondu-/1363365> (Erişim Tarihi: 08.04.2020).
- Çelik, A. (2018). Uygulamalı Girişimcilik. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çiftçi, D. (2019). Kültür, Sanat ve Siyaset İlişkisi: Kuzey Kıbrıs Örneği. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(4), 484-507.
- Çınar, Y. (2018). *From Conflict to Peace: Rehabilitation Process in The Phase of Transforming Conflict. The Case of Northern Ireland*. Hamburg: Anchor Academic Publishing.
- Coğrafya Dünyası (t.y.). *Suriye*.
<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/suriye.htm> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Coğrafya Dünyası (t.y.). *Yemen*.
<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/yemen.htm> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Dağ, A. E. (2019). Şii- Sünni İlişkileri (Güç Mücadelesinin Anatomisi). İNSAMER. Dünya Kriz Bölgeleri 10.
- Demir, Y. (2019). Emperyalist Devletlerin Ortadoğu'da Mezhep Oyunları: Sünni- Şii Çatışması. *Turkish Journal of Shitte Studies*, 1(2), 234-246.

- Deniz, Y. (2018). Orta Doğu'da Vehhabi - Şii Mücadelesi. *TESAM Akademi*, 5(1), 63-95.
- Deutsche Welle (2013, 6 Temmuz). Mısır'da Çatışmalar Şiddetleniyor. <https://www.dw.com/tr/m%C4%B1s%C4%B1rda-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmalar-%C5%9Fiddetleniyor/a-16933116> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- Dilek, C. A. (2020, 7 Ocak). Süleymani Sonrası: 3'e Bölünen Irak ve Sii-Sünni Savaşı. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/suleymani-sonrasi-3e-bolunen-irak-ve-sii-sunni-savasi-54472yy.htm> (Erişim Tarihi: 17.03.2020).
- Dünya Bülteni (2018, 6 Kasım). Irak'ta Şii- Sünni Çatışması: 67 Ölü. <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/irakta-sii-sunni-catismasi-67-olu-h3800.html> (Erişim Tarihi: 17.03.2020).
- Duran, B. ve Ardıç, N. (2014). Arap Baharı. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. İstanbul: Küre Yayınları, 456-465.
- Erboğa, A. (2020, 7 Mart). 5 Soru: Suudi Arabistan'da Tutuklamalar ve İktidar Mücadelesi. <https://www.setav.org/5-soru-suudi-arabistanda-tutuklamalar-ve-iktidar-mucadelesi/> (Erişim Tarihi: 07.04.2020).
- Ergin, M. G. (t.y.). Kültür ve Davranış. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/61351/mod_resource/content/1/8.K%C3%9CLT%C3%9CR%20VE%20DAVRANI%C5%9E.pdf (Erişim Tarihi: 1.03.2020).
- Euronews (2015, 18 Temmuz). IŞİD'den Irak'ta Kanlı İntihar Saldırısı. <https://tr.euronews.com/2015/07/18/isid-den-irak-ta-kanli-intihar-saldirisi> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Gray, C. S. (1999). Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back. *Review of International Studies*, 25(1), 49-69.
- Güder, S., Çemrek, M. ve Mercan, M. H. (2020). Geleceğin Türkiyesinde Dış Politika: Eğilimler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. İlim Kültür Eğitim Vakfı. (4).
- Haberler.com (2007, 24 Kasım). Pakistan'da Sünni-Şii Çatışmasında En Az 50 Ölü. <https://www.haberler.com/pakistan-da-sunni-sii-catismasinda-en-az-50-olu-haberi/> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- Helvacıköylü, G. (2007, 13 Şubat). Terör Nedir? https://tasam.org/tr-TR/Icerik/515/teror_nedir (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

- Human Rights Watch (2012). World Report 2012: Syria-Events of 2011. <https://www.hrw.org/world-report/2012/country-chapters/syria> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Human Rights Watch (2013). World Report 2013: Syria-Events of 2012. <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/syria> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Human Rights Watch (2014). World Report 2014: Syria-Events of 2013. <https://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/syria> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Human Rights Watch (2015). World Report 2015: Syria- Events of 2014. <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Human Rights Watch (2016). World Report 2016: Syria- Events of 2015. <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/syria> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Human Rights Watch (2017). World Report 2017: Syria- Events of 2016. <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/syria> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Human Rights Watch (2018). World Report 2018: Syria- Events of 2017. <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/syria> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Human Rights Watch (2019). World Report 2019: Syria- Events of 2018. <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/syria> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Human Rights Watch (2020). World Report 2020: Syria- Events of 2019. <https://www.hrw.org/tr/world-report/2020/country-chapters/337035> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Hürriyet Gazetesi (2011, 9 Ağustos). 6 Saatlik Kritik Görüşmeden İlk Detaylar. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-saatlik-kritik-gorusmeden-ilk-detaylar-18446872> (Erişim Tarihi: 07.04.2020).
- Hürriyet Gazetesi (2017, 22 Nisan). Afgan Askerî Üsse Saldırı: 140 Ölü. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/afgan-askerî-usse-saldiri-140-olu-40434594> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Hürriyet Gazetesi (2017, 26 Nisan). Taliban Karakola Saldırdı: 7 Polis Öldü. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/taliban-karakola-saldiridi-7-polis-oldu-40439518> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

- Hürriyet Gazetesi (2017, 9 Nisan). Afganistan'da Bombalı Saldırı: 9 Ölü. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/afganistanda-bombali-saldiri-9-olu-40421678> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- İMDAT İnsan Hakları Kurumu (2019, 4 Mart). *Parmaklıklar Ülkesi: Mısır 2018 İnsan Hakları Raporu* (Çev. İ. Mercan), https://insamer.com/tr/parmakliklar-ulkesi-misir-2018-insan-haklari-raporu_2035.html (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- İNSAMER (t.y.). *Mısır*. https://insamer.com/tr/misir_840.htm (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- İvak, V. (2019). *Yemen İç Savaşı'nın Jeopolitik ve Bölgesel Etkileri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kaplan, S. (2018, 25 Ekim). Terör Örgütü PKK 35 Yıldır Kan Döküyor. <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/teror-orgutu-pkk-35-yildir-kan-dokuyor/1625988> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Kayalar, M. ve Ayter, O. (2012). Küresel İş Dünyasında Kültürel Farklılıkların Yönetimi: Türk Girişimciliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(7), 47-64.
- Kepsutlu, B. (2016). *Amerika'nın Ortadoğu Politikası: 90'lardan Bugüne, Başkandan Başkana Ortadoğu Politikası*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Kızıoğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 35-64.
- Koç, M. A. (2019). Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü. *İran Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 91-120.
- Korkmaz, Y. (2016, 25 Mart). Irak'ta Şii Gruplar ve Siyasi Etkileri. https://insamer.com/tr/irakta-sii-gruplar-ve-siyasete-etkileri_274.html (Erişim Tarihi: 16.03.2020).
- Kristof, N. D. (2002, 29 Mart). The True Arab Leaders. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2002/03/29/opinion/the-true-arab-leaders.html> (Erişim Tarihi: 07.04.2020).
- Küçükşahin, A. (2005). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu PKK Terörüne Hazırlayan Nedenler. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1(2), 63-94.
- Lotito, N. J. (2018, 30 Ekim). Public Trust in Arab Armies. <https://carnegieendowment.org/sada/77610> (Erişim Tarihi: 07.04.2020).

- Lynch, M. (2011, 6 Ocak). Obama's 'Arab Spring'? <https://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- Mevzuat Bilgi Sistemi (t.y.). Terörle Mücadele Kanunu. 7215-7232. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Milli Gazete (2008, 17 Ağustos). Pakistan da Şii-Sünni Çatışması: 200 Ölü. <https://www.milligazete.com.tr/haber/788928/pakistan-da-sii-sunni-catismasi-200-olu> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- Mynet (2018, 24 Ekim). Ortadoğu'da Savaşan Terör Örgütleri Listesi. <https://www.mynet.com/ortadoguda-savasan-terror-orgutleri-listesi-190101067733> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Oğuz, E. S. (2011). Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 123-139.
- Özdemir, H. (2008). Türkiye'nin "Sınır-Ülke" Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası. *Avrasya Etüdleri*, 33 (1), 7-46
- Pearlman, W. (2013). Emotions and the Microfoundations of the Arab Uprisings. *Perspectives on Politics*, 11(2), 387-409.
- Rüstemoğlu, R. K. (2008). *1949-1981 Yılları Arasında Suriye ve Mısır'da Vuku Bulan Hükümet Darbeleri ve Bunların Türkiye'deki Yankıları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Sabah Gazetesi (2020, 12 Mart). ABD Yemen'de İran Destekli Husilerin Kontrolündeki Bölgelere İnsani Yardımları Askıya Alacak. <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/03/12/abd-yemende-iran-destekli-husilerin-kontrolundeki-bolgelere-insani-yardimlari-askiya-alacak> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Şahin, Y. (2013). Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar: Teorik Bir Giriş. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(1), 32-55.
- Salık, N. (2016). Modern Suriye'de Toplum ve Siyaset: 1946-200. M. A. Okur ve N. Salık (Ed.). *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye: İç ve Dış Politika*. Ankara: Nobel Yayıncılık. 31-66.
- Şimşek, M. (2016). Terörizm: Kavramsal Bir Açıklama. *Akademik Bakış Dergisi*. 54, 319-335.

- Sınmaz, K. (2019, 27 Mayıs). Mısır Raporu: Devrim ve Darbe Sarmalında Bir Toplum. https://insamer.com/tr/misir-raporu-devrim-ve-darbe-sarmalinda-bir-toplum_2201.html (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- Sputnik (2017, 24 Kasım). Mısır'ın Sina Yarımadası'nda Cami Katliamı: En Az 235 Ölü. <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201711241031134602-misir-sina-cami-bombali-saldiri/> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Tariq, M. O, Haqbeen, F.R. ve Kakar, P.L. (2012). *Afghanistan in 2012 A Survey of The Afghan People*. N. Hopkins (Ed.) www.asiafoundation.org/resources/pdfs/Surveybook2012web1.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2020).
- Taşdemir, F. (2005). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Ülkeleri Dışında Münferiden Kuvvete Başvurma Yetkisi*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taştekin, F. (2015). *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!* İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Tezcan, M. (t.y). Kültür ve Eğitim İlişkisi. 3-16, <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5632/1773> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- Türk Dil Kurumu (t.y). Kültür. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=k%C3%BClt%C3%BCr> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).
- Türkiye Barolar Birliği (2006). *Türkiye ve Terörizm*. Ankara.
- United Nations High Commissioner for Refugees (2018, 15 Ocak). Tribal Conflict Resolution in Iraq, <https://www.refworld.org/docid/5a66f84f4.html> (Erişim tarihi: 06.04.2020).
- Yeni Şafak Gazetesi (2007, 13 Haziran). El Askeriye Türbesi Bombalandı. <https://www.yenisafak.com/dunya/el-askeriye-turbesi-bombalandi-50231> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

---

¹ Kürt Aşiretleri başlığı ile YÖK Tez merkezinde yapılan araştırmada toplam 4 çalışmaya ulaşılmıştır. Bakınız: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Gelişmiş Arama /Kürt Aşiretleri@Tez Adı/İçinde geçsin) (Erişim Tarihi: 06.04.2020).